

УДК 061.1:015](475-25)"2011"

*Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України,
професор*

Книжкова палата України імені Івана Федорова — підсумки і перспективи

Закінчується 2011 рік, один з найважчих років у функціонуванні Державної наукової установи "Книжкова палата України імені Івана Федорова". Фінансування за бюджетною програмою 1701020 "Прикладні розробки у сфері засобів масової інформації, книговидавничої справи та інформаційно-бібліографічної діяльності" передбачало проходження довготривалої тендерної процедури і укладання договорів з Держкомтелерадіо України про закупівлю послуг. У результаті — Книжкова палата у першому кварталі залишилася без фінансування із загального фонду Державного бюджету, а директор змушений був виправдовуватися в суді Деснянського району м. Києва за затримку виплати зарплати співробітникам. І тільки завдяки коштам спеціального фонду, заробленого Палатою, колектив зміг вижити.

Що зроблено в 2011 році. Незважаючи на труднощі, колектив продовжував виконувати свої функції, постійно контролював надходження обов'язкового примірника видань, опрацьовував їх і укомплектував видавничою продукцією Державний архів друку. Здійснюючи одні із своїх головних функцій, а саме — державну бібліографічну реєстрацію та статистичний облік вітчизняних видань, Книжкова палата України інформувала про випуск цих видань у державних бібліографічних покажчиках — літописах, статистичному збірнику "Друк України, 2010", на своєму сайті.

Станом на грудень 2011 року в Книжкову палату України надійшло й зареєстровано 18 854 назви книг і брошур тиражем 34 865,6 тис. пр., що, у порівнянні з аналогічними даними 2010 року, становить: за назвами — 109,2%, за тиражами — 102,8%¹. Книг і брошур, надрукованих у 2011 році, надійшло 13 370 друк. од. тиражем 29 098,6 тис. пр., що становить 70,9% загальної кількості назв і 83,5% загального тиражу. Видань інших років (з 1993 по 2010 рік) отримано 5484 друк. од. (29,1%) тиражем 5767,0 тис. пр. (16,5%). Це свідчить про те, що рівень доставляння ОП, незважаючи на посилення контролю, залишається недостатньо високим.

Ураховуючи, що реєстрація видань нинішнього року завершується 31 січня 2012, очікувана кількість надрукованих у нинішньому році видань становитиме приблизно 23 000 назв книг і брошур загальним тиражем 45,5 млн пр.,

тобто одна книга на одного жителя України. Кількість видань українською мовою становитиме приблизно 15 000 назв загальним тиражем 25,5 млн пр., російською 4800 назв загальним тиражем 13,5 млн пр. Оцінюючи ситуацію з книговидавництвом упродовж усіх років незалежності, можна зробити висновок: забезпечити необхідну динаміку книжкового випуску, особливо в галузі соціально значущих видів літератури, на сучасному етапі можна тільки за умови здійснення надійної та ефективної державної підтримки.

У 2011 році створено поточні бібліографічні бази даних (каталогів усіх видів неперіодичних видань, нових видань, державної бібліографії — літописів). Інформацією за поточний рік актуалізовано зведені бібліографічні бази даних, сформовано тематичні бібліографічні бази даних, а саме видань з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, функціонування державної мови в Україні, регіональних мов та мов меншин, публікацій про Республіку Білорусь, за допомогою якої здійснюється міжнародний обмін бібліографічною інформацією.

Створення і аналіз бібліографічних баз даних книжкових видань, газетних статей та статей з журналів і періодичних збірників з питань книгознавства за 2004—2010 роки зумовлюється потребою вивчення процесів, що відбуваються в галузі вітчизняного книговидавництва, виявлення причин кризових явищ, необхідності аналізу здобутків і втрат українського друкарства, тенденцій, пов'язаних з формуванням національного інформаційного простору, закономірностей розвитку видавничої сфери, особливостей формування та реалізації державної політики в галузі, дослідженням діяльності видавництва, тематичної палітри книг та функціонування фахової періодики. Завдяки діяльності Книжкової палати України щодо УДК забезпечується вдосконалення і підтримання національних еталонних таблиць УДК в актуальному стані. Це сприяє оволодінню користувачами термінологією УДК, підвищенню професійного рівня фахівців у галузі бібліотечної справи, прискоренню й покращенню якості процесу систематизації документного потоку користувачами УДК, що позитивно впливає на процес класифікації видань України та пошуку в міжнародних бібліографічних системах. Випущено та розповсюджено серед бібліотек друковане видання УДК за програмою "Українська книга" та електронне видання.

Якісно змінено процес контролю за дотриманням державних стандартів у оформленні вихідних відомостей у виданнях: переведено на електронну технологію реєстрацію помилок, що значно прискорює технологічні процеси опрацювання видань, підсумовування результатів аналізування

¹ Детальну інформацію про обсяги й асортимент книг і брошур, випущених у 2011 році, читайте в розміщеній у цьому номері статті завідувача відділу статистичного моніторингу та аналізу друку Книжкової палати України С. Бурая "Поточна статистика книжкової продукції в 2011 році" (с. 7—13).

оформлення видань. Для забезпечення успішної діяльності видавців продовжено роботу з розроблення проекту національного стандарту "Інформація та документація. Знак охорони авторського права. Правила подання у виданнях", зі змінами та доповненнями випущено друком 3-тє видання методичних рекомендацій щодо оформлення вихідних відомостей у виданнях. Переглянуто Інструкції про порядок надання Міжнародного стандартного номера книги (ISBN) і нотного видання (ISMN) в Україні та доповнено в пунктах, що стосуються ідентифікації електронних видань.

На допомогу працівникам бібліотек з метою удосконалення бібліографічних баз даних та уніфікації форми скорочення слів та словосполучень, не передбачених державними стандартами, розроблено список з 468 нестандартизованих скорочень слів та словосполучень у бібліографічних записках. Розроблено методичні рекомендації щодо складання бібліографічного запису на книги та брошури в картках для каталогів і картотек. Своєчасне оновлення на сайті інформації про послуги й видання Книжкової палати України, адміністративних даних випуску видань в Україні, правових та нормативних документів з видавничої і бібліотечної справи та інших прикладних розробок забезпечує якість та оперативність надання інформації суспільству. Результати НДР Книжкової палати України будуть використані державними органами влади, видавництвами, бібліотеками, вищими навчальними закладами, архівами, науковими, інформаційними установами України, близького та далекого зарубіжжя. Ось такий, далеко не повний перелік робіт, виконаних колективом Книжкової палати у 2011 році.

Державний архів друку Книжкової палати України є головним сховищем усіх видань, випущених в Україні, складовою національного інформаційного фонду України. Інформаційний ресурс книгосховища є страховим фондом країни і зосереджує в собі всі види друкованої продукції, випущеної на території України. Це єдиний, найповніший фонд друкованої продукції, зібраний протягом 94 років, починаючи з 1917 року.

Назва видання	Кількість од. збер. на 01.01.2011 р.	Кількість надходжень у 2011 р. (друк. од.)	Станом на грудень 2011 р.
Книги, брошури, автореферати	973 726	26 094	997 627
періодичні та продовжувані:			
— газети	10 344 594	90 908	10 435 502
— журнали	313 518	12 021	325 539
нотні	19 208	230	19 438
образотворчі	86 061	710	86 771
картографічні	2 887	188	3 075
текстові аркушеві	1 950 428	625	1 951 053
електронні	254	30	284
Всього	13 690 676	130 806	13 819 289

Фонд Державного архіву друку за останні п'ять років збільшився на 750 289 одиниць і станом на грудень 2011 року налічує 13 819 289 одиниць зберігання. Фонд Державного архіву друку постійно поповнюється новими виданнями. Щороку Книжкова палата України отримує понад 150 тисяч одиниць друкованої продукції, проводить їх підготовку до зберігання згідно з нормативними документами, виконує палітурні роботи для підшивок газетних видань, розміщує в коробки періодичні та продовжувані видання. Збереження та актуалізація цього інформаційного масиву є одним з основних завдань.

У 2011 році проведено моніторинг фонду книжкових, періодичних та продовжуваних видань 1919—1920 років з метою ліквідації лагун у фонді й створено інформаційний електронний масив відсутніх у Державному архіві друку видань. Розкриття фонду сприяє розроблення ретроспективних баз даних (БД) нелінійних, періодичних і продов-

жуваних видань: газет 1947—1949 років, журналів 1944—1949 років, образотворчих і картографічних видань 1930—1933 років. БД дають можливість пошуку документів за будь-якою ознакою, введеною під час реєстрації, зокрема за автором, назвою видання, тематикою, видавництвом, місцем випуску тощо. Також створено бази даних видань, що потребують першочергової реставрації.

Одним з напрямів науково-дослідної роботи в 2011 році було фондознавче дослідження Державного архіву друку Книжкової палати України, спрямоване на виявлення в ньому з наступним опрацюванням та введенням до наукового обігу бібліографічних посібників, видань з питань бібліографознавства, бібліотекознавства та книгознавства, надрукованих на теренах України у 1917—1925 роках. Персональні бібліографічні посібники того періоду становлять значний джерелознавчий потенціал для вивчення та осмислення історичного шляху країни крізь призму персонального внеску української наукової та культурної еліти. Наукове розроблення дає можливість інформувати соціум про видання з питань теорії бібліографії, книгознавства та бібліографічних посібників зазначеного періоду, розглянути їхню тематику, динаміку розвитку видавничого процесу, топографію розміщення видавництва, друкарень, прослідкувати тиражі видавничої продукції, відстежити раритетність видань тих років, багато яких знаходилися у фондах спеціального зберігання і були недоступні для користувача. Упродовж усіх років існування Книжкової палати в Києві (з 1989 року) її фінансування було недостатнім не тільки для виконання основних функцій, а й на утримання приміщень (ремонтні роботи, система опалення й кондиціонування повітря, системи пожежогашіння, пожежної й охоронної сигналізації). Майже вичерпалися резерви книгосховища для збереження друкованої продукції, що надходить до Книжкової палати України. Архівосховища Книжкової палати України займають вісім поверхів і повинні бути обладнані спеціальним устаткуванням: стелажми, шафами, столами, а головне, кондиціонерами. Саме система кондиціонування і відсутня у сховищах, через що унормованих параметрів температурно-вологісного режиму неможливо дотримуватися. Температура значно коливається. Узимку вона становить $+9^{\circ}$ — $+14^{\circ}$ С, влітку — $+28^{\circ}$ — $+29^{\circ}$ С при нормі постійної температури $+18^{\circ}$ — $+19^{\circ}$ С. Невідповідні температурно-вологісні умови у сховищах викликають реакцію руйнування.

Керівництво Книжкової палати України протягом 16 років намагалося добитися від Кабінету Міністрів України виділення коштів на встановлення системи кондиціонування повітря і модернізації системи автоматичного пожежогашіння. Проте тільки в бюджеті на 2012 рік закладено кошти на виконання цих робіт. Маємо надію, що бюджетна програма буде виконана і системи кондиціонування і пожежогашіння будуть встановлені в наступному році. У 2012 році плануємо проведення робіт з проектування нового книгосховища і в наступні роки розпочати його будівництво.

Оцифрування фондів. Останніми роками Книжкова палата України була ініціатором декількох проектів оцифрування документів і формування цифрових фондів. Так, 23 грудня 2009 року за № 1579-р Кабінетом Міністрів України було видано Розпорядження "Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної бібліотечної системи "Бібліотека-XXI", а Постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2011 року № 956 затверджено саму програму, якою передбачено переведення в електронну форму документів, які зберігаються у фонді Державного архіву друку Книжкової палати України, зокрема виконання завдань і заходів щодо оцифрування, опрацювання, збереження та використання книжкової спадщини України, переведення рідкісних і цінних видань в електронний вигляд, створення цифрового архіву історичного

фонду, оснащення програмно-апаратними комплексами з робочими станціями для формування інтегрованого довідково-пошукового апарату оцифрованого фонду Державного архіву друку тощо.

Появі цих документів певною мірою сприяли розроблене у 2008 році Книжковою палатою України технічне завдання на виконання проекту "Переведення на електронні носії історичних фондів Державного архіву друку Державної наукової установи "Книжкова палата України імені Івана Федорова", який передбачає оцифрування фонду усіх видів видань 1917—1940 років та книжкових видань 1917—1976 років, заборонених органами цензури (спецфонду), а також рішення колегії Державного комітету телебачення і радіомовлення України від 24 квітня 2008 року № 5/14 "Про необхідність перенесення на електронні носії історичних фондів Державного архіву друку Державної наукової установи "Книжкова палата України імені Івана Федорова" та від 24 вересня 2009 року, де розглядалося питання "Про стан надходження та зберігання друкованої продукції в Державному архіві друку ДНУ "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Книжковою палатою розроблено також проект "Формування національного газетного фонду України", де передбачено переведення на електронні носії усього наявного в Державному архіві друку газетного фонду з 1917 до 2011 року та створення фонду електронних оригінал-макетів газетних видань, починаючи з 2012 року.

Кожне друковане газетне видання, що виходить на терені України, має електронний аналог — електронний оригінал-макет. Більшість редакцій після друку видання лише певний час зберігають електронний оригінал-макет, потім він знищується. У той самий час оцифрування ретроспективних документів вимагає значних коштів. Через декілька років виникне необхідність оцифрувати сучасні видання, що сьогодні мають електронні аналоги. Якщо їх розпочати збирати і зберігати, то можна формувати фонди електронної бібліотеки сучасними періодичними виданнями, створювати тематичні бази даних, готувати дайджести, блоки реферативної інформації.

Проектом також запропонована принципово нова система зберігання газетних фондів (усіх газет — у Книжковій палаті України, Національній парламентській бібліотеці України та Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, а регіональних — в обласних універсальних наукових бібліотеках) та корпоративна система їхнього бібліографічного опрацювання й каталогізації зі створенням спеціалізованого веб-порталу "Національний газетний фонд України".

Внесенням відповідних змін до Закону України "Про обов'язковий примірник документів" можна зберегти електронні оригінал-макети, якщо виробник (редакція) разом з обов'язковим примірником документів передаватиме певним юридичним особам і їхні електронні аналоги. Це дасть змогу зберегти друковані видання в електронній формі й поступово формувати газетні фонди електронної бібліотеки XXI століття.

Перед ухваленням рішення про оцифрування друкованих документів потрібно провести певну роботу щодо захисту авторських прав.

Фінансування проектів Книжкової палати України має здійснюватися за Державною цільовою національно-культурною програмою створення єдиної інформаційної бібліотечної системи "Бібліотека-XXI". Однак у 2011 році фінансування завдань і заходів, які передбачені цією програмою і виконання яких покладалось на Книжкову палату України, не здійснювалося.

Сподіваємося, що у наступні роки реалізація згаданих проектів стане можливою і створить передумови для вход-

ження України у світовий інформаційний простір з потужним інформаційно-довідковим ресурсом, який уже мають технологічно розвинуті країни світу.

Удосконалення законодавства. Закон про обов'язковий примірник документів. Майже всі країни світу в тій чи іншій формі використовують систему обов'язкового примірника, щоб гарантувати збереження вітчизняних видань. Саме система ОП забезпечує формування національного інформаційного фонду, служить базою поточної державної бібліографії та статистичного обліку видань. Необхідність аналізу сучасних проблем системи ОП викликана об'єктивними причинами. Складна економічна ситуація в країні, зростання кількості видавців, хаотичність книжкового ринку, фактична відсутність контролю за виконанням Закону України "Про обов'язковий примірник документів" призвели до такого стану, що у фонди найбільших книгосховищ надходить 70—80% видань, що друкуються в країні. Основним завданням аналізу ситуації з ОП є удосконалення як самої системи ОП, так і її законодавчої бази.

Проблема заповнення лакун набула сьогодні особливої актуальності і перетворилася у самостійний напрям діяльності з організаційними, технологічними прийомами і важелями впливу, затратними, але не завжди ефективними. Головною причиною такої ситуації, на думку більшості одержувачів ОП, є відсутність спеціального державного органу контролю за повнотою надходження усіх видів документів і штрафних санкцій за невиконання названого вище закону. Сподіваємось, що прийнятий Верховною Радою України Закон "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо доставляння обов'язкового безоплатного примірника документів", який нині знаходиться на підпису в Президента, дасть змогу врегулювати існуючі проблеми.

Надзвичайно важливими для фондоутримувачів стали проблеми збирання, зберігання і використання електронних видань. У недалекому майбутньому обсяг електронних видань може перевищити обсяг друкованої продукції, і сьогодні необхідно розпочати створення законодавчої основи для бібліотек і установ на право копіювання, зберігання і використання таких видань, у тому числі й мережних публікацій.

Обов'язковий примірник був уведений в Україні в 1919 році. За довгу історію в нашій країні приймалися різні ухвали, уточнюючи і змінюючи кількість і порядок доставляння обов'язкового примірника в Книжкову палату, бібліотеки та інші установи.

Перехід країни до ринкової економіки, ліквідація цензури, що почалася в цей самий період, розширення видавничого сектору і поява нових видів документів поставили систему ОП у скрутне становище, оскільки помітно знизилася повнота його отримання Книжковою палатою України, національними бібліотеками й іншими установами — одержувачами ОП.

Закон України "Про обов'язковий примірник документів" визначає політику держави у сфері формування обов'язкового примірника документів як ресурсної бази комплектування повного національного інформаційного фонду і розвитку системи національної бібліографії. Прийнятий у 1999 році закон дав змогу навести певний лад у взаємостосунках виробників і одержувачів ОП.

Проте час невпинно продовжує свою ходу і вимагає модернізації закону. У цілому він повинен забезпечити скорочення кількості безоплатних ОП, що доставляються в депозитарії. Вимагає уточнення перелік одержувачів ОП, а також класифікація документів, що підпадатимуть під дію закону, зокрема вирішення питання, чи потрібно одержувачам ОП (крім Книжкової палати України) отримувати ОП додаткових тиражів, тиражів, виготовлених за технологією "Print on demand" (друкування на вимогу), ОП видань, що містять аналогічну інформацію, зафіксовану на різних носіях,

або виконаних у різному поліграфічному оформленні тощо. Потребує вирішення питання ОП мережних видань. Це пов'язане із їхньою самою природою. Їх відрізняє інтерактивність, динамічність, постійне відновлення. Це створює серйозні труднощі для роботи з ними в якості об'єкта ОП, пов'язані не тільки із правовими, але також з технічними й технологічними питаннями. Однією з найбільш гострих проблем, пов'язаних з обов'язковим зберіганням і використанням електронних мережних матеріалів, є взаємодія між законом про ОП й законами про авторське право.

Варто зупинитися на проблемі кількості ОП. Для багатьох видавців безоплатне передавання зафіксованих законом максимальних 15 примірників видань є важким тягарем, особливо у випадку малотиражних і дорогих видань. На наш погляд, система доставляння обов'язкового примірника документів, максимальна кількість яких має дорівнювати п'яти примірникам, повинна стати гарантованим способом забезпечення повноти комплектування усіма виданнями, що вийшли в Україні, фондів Державного архіву друку Книжкової палати України імені Івана Федорова (1 пр.), Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (1 пр.), Національної парламентської бібліотеки України (1 пр.), Держкомтелерадіо України (1 пр.). Що стосується п'ятого регіонального обов'язкового примірника документів, то його варто залишити для забезпечення краєзнавчої бібліографії та комплектування обласної бібліотеки усіма виданнями, випущеними на її території. Усі інші установи потрібно вилучити із переліку одержувачів обов'язкового безоплатного примірника видань України.

Закон про Книжкову палату України. Чинна стаття 27 "Книжкова палата України" Закону України "Про видавничу справу", який було прийнято у 1997 році, визначає основні функції Книжкової палати України як державної наукової установи.

За час дії цього закону виявилися проблемні питання, що потребують законодавчого врегулювання. Характерною рисою останніх років стала потреба суспільства в електронних інформаційних ресурсах, цифрових документах, електронних бібліотеках, засобах віддаленого доступу. Сьогодні поставило перед Книжковою палатою нові завдання та висуло нові вимоги до напрямів, умов і якості її діяльності. Відповідні положення законодавства виявилися застарілими, не стимулюють розвиток інформаційних і комунікаційних технологій, наукових досліджень, не забезпечують ефективного використання їх результатів і потребують удосконалення з урахуванням сучасних реалій розвитку суспільства. Електронні масиви інформації Книжкової палати України мають стати одним із найважливіших компонентів сучасної інформаційно-комунікаційної системи в галузі видавничої і бібліотечної справи, створювати та управляти якою необхідно у відповідності з нормами законодавства.

Важливим завданням є збереження документів фонду Державного архіву друку не тільки традиційними способами консервації, а й шляхом переведення на електронні носії інформації та забезпечення доступу до них через Інтернет. Фонд Книжкової палати України є частиною культурної спадщини України. Новий закон має передбачити виконання завдань і заходів щодо оцифрування, опрацювання, збереження та використання книжкової спадщини України, закласти основу електронного депозитарію видань України, починаючи з 1917 року, який може і повинен бути створений на базі Книжкової палати України.

Ускладнення, пов'язані зі специфікою українського законодавства в галузі авторських прав, гальмують процеси модернізації й суттєво обмежують потенціал розвитку інформаційного суспільства. В українському законодавстві права вільного відтворення творів архівами і бібліотеками, зокрема виготовлення копій, відносяться тільки до репрографічного

відтворення документа і не регулюють питання копіювання електронної інформації, відсутнє поняття електронного копіювання і в Законі України "Про обов'язковий примірник документів". Відсутність законів і підзаконних актів буде і далі посилювати цю проблему. В законі про Книжкову палату потрібно закріпити положення, що копії документів (зокрема електронні), які не підпадають під охорону авторських прав, можуть використовуватися вільно, а користування копіями документів, авторське право яких охороняється, має регулюватися авторськими договорами.

Одним із головних завдань Книжкової палати України згідно з чинним законодавством є створення бібліографічної інформації та розповсюдження її серед бібліотек й інформаційних центрів шляхом друкування і продажу карток централізованої бібліографії. Проте бібліотеки вже відмовились від друкованих карток і самостійно створюють бібліографічні записи, кожна на свій розсуд, зазвичай ігноруючи правила бібліографічного опису, що унеможлиблює представлення, зберігання й обмін бібліографічними даними. Цю проблему необхідно вирішити шляхом надання бібліотекам бібліографічних записів в електронному вигляді, тим самим усунути дублюючі процеси, що мають місце в бібліотечній сфері.

Важливими є й питання щодо інтеграції України до світового інформаційного простору, які були предметом неодноразових нарад, конференцій, рішень органів державної влади тощо. Закон має створити передумови для входження України у світовий інформаційний простір з потужним інформаційно-довідковим ресурсом, який уже є в технологічно розвинутих країнах світу. Для цього необхідно впроваджувати міжнародну систему класифікації УДК, яка об'єднує всі галузі знань в єдиній універсальній структурі. Це дасть змогу піднести на принципово новий рівень процеси індексації видань, їх класифікації за тематичними розділами і рубриками у загальнодержавному науковому, статистичному і профільному аспекті, забезпечити оперативний пошук видань, спростити опрацювання та упорядкування розставляння літератури (на складах, книготорговельних базах, у логістичних центрах, бібліотеках), підвищити інформативність видань на світовому ринку.

Потребують урегулювання норми, які стосуються функцій контролю. У законі потрібно визначити Книжкову палату органом з оцінки відповідності, який має проводити аналіз щодо дотримання видавцями вимог технічних регламентів у процесі підготовки і випуску видавничої продукції та подавати органу виконавчої влади у сфері стандартизації, метрології та сертифікації відомості щодо порушення національних стандартів у галузі видавничої справи. Процедура оцінки відповідності має включати перегляд обов'язкових примірників (зразків), контроль за дотриманням стандартів та оцінку видавничої продукції відповідно до вимог технічних регламентів.

Трансформація документних комунікаційних систем неодмінно призводить до змін ролі та функцій Книжкової палати України. Модернізувати варто всі аспекти її діяльності: від напрямів наукових досліджень до організаційної структури.

Електронні технології, що визначають рівень сучасного людства, розвиваються все стрімкіше, і ці тенденції в перспективі тільки наростатимуть. Суспільство стає вимогливішим до тих, кому довірено розпоряджатися інформацією — найдорожчим багатством XXI століття, і логічно припустити, що в системі комунікацій, де основним інформаційним потоком належить циркулювати в електронній формі, інституту документної комунікації, що працюють з традиційними документами, ризикують втратити роль ключової ланки інформаційної діяльності.

Надійшла в редакцію 29 грудня 2011 року